

УДК 94(477.83/.86):314.12 "XIX-XX"
ББК 63.3 (4 Укр)

В.М.КЛАПЧУК –
доцент кафедри екології та рекреації
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

**ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ
ГУЦУЛЬСЬКОГО ПРИПРУТТЯ
У XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТОЛІТЬ**

Робота виконана на кафедрі екології та рекреації
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Важливим аспектом вивчення історії Гуцульського Припруття, що розташоване у південно-східній частині Надвірнянського району є соціальна сфера та демографічні процеси. У статті наводяться та аналізуються детальні статистичні матеріали XIX – першої третини XX століть по населених пунктах, дається характеристика чисельності та зайнятості населення, міграційних процесів, соціального стану українського населення.

Ключові слова: Гуцульського Припруття, соціальна сфера, демографічні процеси, зайнятість населення, міграція.

V.M.Klapchuk

**THE DYNAMICS OF QUANTITY AND SOCIAL STATUS OF THE
POPULATION IN GUZULSKE PRYPRUTTYA
IN XIX – THE FIRST THIRD OF XX CENTURIES**

The social sphere and demographic processes are of great importance at the learning procedure of the history of Guzulske Prypryttya, which is situated in the south-eastern part of Nadvirnyansky region. The article reveals and analyses the detailed statistic materials of XIX – the first third of XX centuries in populated areas. The characteristic of quantity and occupation of population, migration processes, social status of Ukrainian inhabitants.

Key words: Guzulske Prypruttya, social sphere, demographic process, occupation of population, migration.

Гуцульське Припруття охоплює південно-східну частину Надвірнянського району Івано-Франківської області в межах долини р.Прут. Найдавніші сліди життя людини датуються палеолітом, а перші письмові згадки зустрічаються з початку XV століття. Перші статистичні дані про чисельність населення походять лише з кінця XVII ст. Детальніші матеріали відносяться до останньої чверті XVIII ст., а вже у другій половині XIX та першій третині XX ст. відбуваються детальні переписи населення та їх характеристика.

Детальної інформації за цей досліджуваний період немає, хоча деякі аспекти розглядалися С.І.Копчаком, В.І.Мойсеєнко та М.Д.Романюком [3], В.В.Грабовецьким [1] та іншими дослідниками [2]. Саме комплексне висвітлення динаміки чисельності та соціального стану населення досліджуваного періоду є актуальним і потребує вирішення. Історія заселення цієї території, міграція, демографічні процеси, зайнятість населення – от головні завдання дослідження.

Для підготовки статті автор використовував статистичні довідники та переписи населення ХІХ–ХХ ст., матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові, Івано-Франківського обласного державного архіву, оригінальні матеріали Домашнього архіву родини Клапчуків тощо.

Специфіка дослідження вимагала застосування статистичного та аналітичного методів досліджень, а також роботи з архівними матеріалами.

За часів австрійського панування проводились детальні переписи населення, які дають цінний матеріал для пізнання демографічних відносин та динаміки росту кількості населення [4, с. 340–535; 5, с. 290–297, 412–417; 6; 10, с. 13–15] (табл. 1).

Таблиця 1.

**Чисельність та щільність населення Гуцульського Припруття
в 1858, 1868 та 1900 рр.**

№ п/п	Населені пункти	1858 р.	1868 р.		1900 р.	
		К-сть нас., чол.	К-сть нас., чол.	Щіль- ність нас., чол./км ²	К-сть нас., чол.	Щіль- ність нас., чол./км ²
1.	Білі Ослави	1780	1742	43,8	2807	62,9
2.	Горішній Майдан	1020	783	23,3	1237	36,8
3.	Делятин	2877	3364	65,2	6018	116,9
4.	Добротів	800	912	80,7	1375	121,7
5.	Дора	1173	1251	17,5	2366	33,1
6.	Заріччя	1896	2142	61,9	3077	88,8
7.	Красна	1533	1627	71,7	2143	94,4
8.	Ланчин	?	2485	73,9	3761	111,9
9.	Лоєва	540	612	33,1	797	43,1
10.	Луг	478	531	13,3	775	19,6
11.	Микуличин	2308	2468	5,7	4306	9,9
12.	Саджавка	1762	1963	73,4	2718	102,1
13.	Середній Майдан	1605	1278	16,8	4448	58,8
14.	Чорні Ослави	810	1000	43,8	1332	74,4
15.	Чорний Потік	842	928	59,0	1449	92,3

16.	Яблуниця	959	974	9,2	1518	14,3
17.	Ямна	547	595	15,8	913	24,3
Разом		20930	24655	22,9	41030	38,2

Наведені дані свідчать, що протягом майже 150 років кількість населення в цьому регіоні зросла в п'ять разів. Такого бурхливого росту населення Гуцульського Припруття не зазнавала ні разу за всю свою багатовікову історію.

Як вже зазначалось, за 1787–1900 рр. населення зросло в п'ять разів і це призвело до того, що народжуваність у цьому краї була найвищою в Австро-Угорщині. Так, в 1881–1885 рр. на 1000 жителів Надвірнянського повіту народилось 49,6, а в 1886–1890 рр. – 55,8 дітей. Діаметрально протилежною була картина дитячої смертності, яка була найвищою в Галичині (в 1896 р. померло 35,5 % новонароджених). Однією з причин смерті була червінка, яка тут мала загальноімперський ареал поширення. Якщо в цілій Австро-Угорщині на червінку померло в 1871 р. 0,71 та в 1895 – 0,31 чоловік на 1000 жителів, то на терені Надвірнянського повіту, до складу якого входила Делятинщина, 3,0 – в 1881–1890, 5,78 – в 1891 та 1,23 – в 1893 рр. В 1872 та 1893 рр. великі жертви викликала пошесть холери. В 1893–1894 рр. робітники залізниці Станиславів-Ясіня заразили селян коростою. Для боротьби з хворобою у Делятині відкрили спеціальну лікарню, в якій у 1907 р. лікувалось 41, в 1908 – 101 та в 1909 – 102 осіб.

Причиною значних захворювань та високої смертності була антисанітарія та нестача лікарів (на одного лікаря припадало у 2–3 рази більше населення, ніж в інших селах Галичини). В плані забезпечення лікарями ця територія стояла на останньому місці в Австро-Угорщині. В кінці століття (1892 р.) в окремих повітах Покуття та Гуцульщини було багато калік [7, с. 50, 51, 54–55] (табл. 2).

Таблиця 2.

Каліки по деяких повітах Східної Галичини

Повіт	Розумово хворих	Глухонімих	Сліпих
Городенка	6	83	104
Коломия	31	120	74
Косів	9	65	63
Надвірна	69	110	45
Снятин	?	96	62
Тлумач	?	132	67

В 1780-х рр. австрійський уряд почав наводити порядок в Галичині. Рядом циркулярів чітко визначенні права шляхти та обов'язки їх підданих. Заборонено трактувати селян як худобину, віддана їх під юрисдикцію спеціальних урядових установ (мандаторій), заборонено церковні поккарання кунами тощо. Робились заходи по обмеженню чи взагалі знесенню панщини. Але опір шляхти звів нанівець ті затії і селяни ще надовго залишились панськими підданими. В 1840-х рр. знову з'явились опришки. В 1845 р. в

Добротіві, Заріччі, Ославах та на Рокитах став оперувати загін чвана Волощука і Івана Вередюка. Проти опришків у Делятині, Дорі, Микуличині і Ославах заведено спеціальні карні загони. У 1846 р. протипанщизняну акцію почав мешканець Чорних Ослав Федір Вандзюрак, який твердив, що на панів можна робити не більше, ніж чотири дні в рік. Він зібрав у селян гроші і направився до цісаря, щоб в нього отримати підтвердження своїх слів. Мандрівка не вдалась, але селяни Білих та Чорних Ослав і Чорного Потоків відмовились робити панщину. Адміністрації довелось втихомирити збунтовані села, а Вандзюрака посадити на два місяці в тюрму [2, с. 110–125].

В 1848 р. селяни отримали довгоочікуване звільнення від панщини і юридично стали рівноправними громадянами Австро-Угорщини. Це викликало в селян велику радість, вони на пам'ять про знесення панщини встановлювали спеціальні пам'ятники, а коли проти цісарської влади виступили мадяри на чолі з Кошутом, то на поклик адміністрації створили відділи самооборони проти поширення повстання на Галичину. Того ж року населення цього регіону прийняло участь у перших виборах послів до віденського парламенту, віддаючи свій голос за селянина із Струпкова О.Григорчука. В 1861 р. населення Делятинщини голосувало у перших виборах до галицького сейму, вибираючи послом М.Лавриновича.

Все ж таки юридичне зрівняння селян з іншими суспільними верствами населення фактично не давало їм свободи і рівноправності, – цьому перешкоджала убогість та неграмотність. У 1880 р. читати і писати вміло лише 3,2 % населення. За двадцять років положення поліпшилось незначно – в 1900 р. нараховувалося ще 88,6 % неграмотних.

Населення регіону другої половини XIX ст. сильно розпиячилось, тратило свій маєток, не дбало про навчання своїх дітей. По селах діяли малоефективні церковні школи. З 1860-х рр. школи перейшли у підпорядкування державних установ, але до кінця XIX ст. їх відвідували, перш за все, діти урядовців, купців, службовців підприємств та залізниці. Навіть на початку XX ст. в школах вчилася лише 30–60 % дітей шкільного віку. В 1912 р. в Гуцульському Припрутті діяло 14 однокласних, чотири двокласні та дві чотирьохкласні школи, з яких в 17 навчання велось українською мовою. Хоча селянські діти погано відвідували школу і там часто вчителювали вороженеастроєні до широких мас місцевого населення вчителі, проте і ті заняття, що давали дітям, були причиною деякого покращення національної і класової свідомості загалу населення. Цьому треба завдячувати позашкільній діяльності окремих свідомих вчителів та певній роботі серед населення священників, адвокатів, лікарів.

В 1840–1900 рр. великим впливом серед населення користувались священники. Вони розповсюджували між селянами дешеві брошури про передові методи ведення сільського господарства, вирощування садів, ведення пасік і т.п., але при цьому проповідували «русофільство», що

схилилось перед російською царською династією, і, таким чином, збивали широкі маси з належного шляху суспільного розвитку.

З 1900-х рр. між населенням Делятинщини почала працювати світська інтелігенція, яка намагалась вести народ іншим шляхом. Молоді адвокати М.Лагодинський, І.Семанюк, С.Соломяний, М.Козоріс та їх однодумці закладали по селах читальні, молодіжні спортивно-пожежні товариства, кооперативи і позичкові каси, пропагували соціалістичні ідеї соціал-радикальної партії, яку створили М.Павлик та І.Франко. В 1907 р. мешканці краю не стали віддавати свої голоси за клерикалів, а вибрали своїм послом до віденського парламенту радикала М.Лагодинського.

До 1912 р. створилося 16 читалень з 700 членів. Три читальні мали власні окремі будинки. По читальнях працювали два драматичні гуртки, хорівий та оркестровий ансамблі. На сцені виставляли п'єси українських класиків, в честь Т.Шевченка та І.Франка влаштовували величаві концерти. Молодь влаштовувала фестивалі. Коли під звуки оркестру молодь організовано марширувала вулицями Делятина, то власники великих крамниць, що дотепер привикли бачити лише п'яних селян, з пострахом закривали свої підприємства і вигукували «Гайдамаки ідуть».

Мирне життя населення, що тільки-що прокинулось зі сну і почало освідомлювати свою національну і класову приналежність, влітку 1914 р. перервав початок Першої світової війни.

24 травня 1919 р. загони польської армії генерала Галлера окупували західне Прикарпаття до верхньої половини Лоеви включно. Покуття та Гуцульщину зайняли румунські війська генерала Задека, що наступали через Яблуницю, Ворохту і Микуличин. Командування румунських окупаційних військ признало окремою адміністративною одиницею Делятинський повіт і повітовим комісаром затвердило М.Козоріса, який в 1912–1914 рр. працював адвокатським помічником у канцелярії М.Лагодинського.

Румунські війська погано забезпечувалось харчуванням, солдати були вкрай погано одітими і дуже виснаженими, тому часто приводили себе в належний вигляд за рахунок місцевого населення. Особливо часто вони нападали на зарічан. Одного разу зарічани відбилися від напасників кочергами та вилами. Румунські коменданти не вмішувались у місцеве самоврядування, зате поляки часто влаштовували походи по околицях регіону та самовільно вилловлювали вороже настроєних до них українців і розправлялись з ними.

18 серпня 1919 р. територію зайняли поляки. Місцеве українське населення стало жертвою репресій та переслідувань, багато інтелігенції, що не зуміла втекти до Чехословаччини чи СРСР, поповнили польські тюрми. Не дивно також, що більшість жителів вороже віднеслись до представників польської адміністрації. Місцеве населення вважало, що західно-українські землі польські війська окупували незаконно і бойкотували всі міроприємства як військового командування, так і цивільної адміністрації. Органи місцевого

самоврядування не діяли, так як не було кому їх вибирати, тому поляки були змушені назначати своїх урядових комісарів. У Делятині таким комісаром назначено, назагал, непоганого лікаря польської національності Богданського, а в Микуличині перевертня Парфановича.

Більшість місцевого населення неприхильно віднеслись до виборів 1922 р., бойкотувавши їх. Щоб застрахати населення, перед та під час виборів польське командування вислало по селах військові загони, що вештались всюди і грабували майно і так зубожілого під час війни населення. За доносом кандидата на посла, микуличинського урядового комісара Парфановича по всьому регіону проведено арешти свідоміших селян та інтелігенції. Так, у Делятині польські жандарми арештували чотирьох, у Заріччя одного, в Микуличині вісьмох та у Дорі одного українських діячів, що пропагували бойкот виборів. В день виборів повітовий староста розіслав по селах своїх урядовців та агентів, проте всі згадані міроприємства не дали бажаних наслідків. По селах голосували лише виборці польської та єврейської національностей, а з українців тільки писарі, лісники та залізничники. Так у Микуличині до виборчих урн прийшло лише 42 особи.

Важким було життя населення краю в перші післявоєнні роки. В багатьох місцевостях під час воєнних операцій були знищені житлові та господарські споруди. Так у Дорі їх знищено 40 %, у Делятині – 80 %, а в Яблуниці згоріли під час запеклих боїв майже всі будинки та майно селян. У долині Пруту були зруйновані всі залізничні та шосейні мости, а також тартаки і солеварня в Делятині, що пізніше вже не відновила своєї діяльності. Кількість населення за 1900–1921 рр. майже не збільшилась, проте в багатьох родинях пропали під час війни сильні робочі руки батьків та дорослих синів. Тисячі людей залишились навічно на полях боїв, а ще більше повернулось додому каліками, які не лише не могли допомагати в господарстві, але й самі потребували догляду. Відбудова запущеного у воєнних роках господарства здійснювалась вкрай повільно.

За офіційними матеріалами в 1921 та 1931 рр. проживало, відповідно, 41193 та 52972 осіб [8, с. 29–33; 9, с. 109–113] (табл. 3).

Таблиця 3.

Кількість населення в 1921 та 1931 рр.

№ п/п	Населені пункти	Роки	
		1921	1931
1.	Білі Ослави	2848	3503
2.	Вишнівці	–	518
3.	Ворохта	–	2438
4.	Горішній Майдан	1480	1722
5.	Делятин	5973	8815
6.	Добротів	1311	1651
7.	Дора	1726	2027

8.	Заріччя	3064	3611
9.	Красна	2174	2525
10.	Кубаївка	–	282
11.	Ланчин	4152	4661
12.	Лоєва	934	1069
13.	Луг	864	1062
14.	Микуличин	5130	4570
15.	Саджавка	2674	3020
16.	Середній Майдан	4248	2282
17.	Татарів	–	1038
18.	Чорні Ослави	1380	1654
19.	Чорний Потік	1520	1871
20.	Яблуниця	?	2203
21.	Ямна	953	1246
22.	Яремче	763	1204
Разом		41193	52972

За національним складом у ці роки нараховувалось, відповідно, українців – 75,8 та 79,0; поляків – 18,3 та 11,1 та євреїв – 5,9 та 9,9 %.

Можна констатувати, що перші достовірні дані про чисельність населення досліджуваного періоду збереглися з 1857 р., коли відбувся перший перепис населення. За ним у 16 населених пунктах Гуцульського Припруття нараховувалося 24655 жителів. Переписом населення 1900 р. тут проживало вже 41030, а в 1921 – 42637 чоловік. До 1914 р. ріст кількості населення відбувався інтенсивно. В 1780–1850 рр. кількість населення зростає в 3,7, а ще за подальші 40 років – ще в 2,2 рази. Цей демографічний вибух припинила I Світова війна. Причинами смертності населення були епідемії різних хвороб та дитяча смертність. За 1900–1921 рр. кількість населення збільшилася лише на 4 %. За переписом населення 1931 р. у регіоні проживало 52972 жителі, тобто ріст склав лише 24 %. Населення займалося у різних сферах, основними з яких були лісова та видобувна промисловості. Стан медичного та освітнього забезпечення залишався вкрай поганим. На початку XX ст. населення згуртовувалося в українських гуртках, читальнях та товариствах.

Джерела

1. Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття / В.В.Грабовецький. – Івано-Франківськ: Акорд, 1995. – Т. 8. Гуцульщина в другій половині XIX – поч. XX століть. – 222 с.
2. Клапчук В.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В.М.Клапчук, М.М.Клапчук. – Делятин : Фоліант, 2007. – 584 с. – С. 110–125.
3. Копчак С.І. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття : Статистико-демографічне дослідження / С.І.Копчак, В.І.Мойсеєнко, М.Д.Романюк. – Львів : Світ, 1996. – 285 с.
4. Handbuch des Lemberger Statthaltereii-Gebietes in Galizien für das Jahr 1858. – Lemberg, 1860. – S. 4–347. – S. 340–535.

5. Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S.290–297, 412–417.
6. Skorowidz wszystkich miejscowosci polożonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi. – Lwów, 1868. – 762 s.
7. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w roku 1892. – Lwów, 1894. – S. 50–55.
8. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління, 1921–1939. Президіальний відділ, 1921–1925, відділ громадської безпеки, 1925–1930, відділ безпеки, 1930–1934, громадсько-політичний відділ, 1925–1939», оп. 1, од. зб. 2124 «Політичні монографії повітів Станиславівського воєводства за 1938 рік, 1938», арк. 29–33.
9. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Промисловий відділ, 1921–1925», оп. 10, од. зб. 47 «Зведення повітових староств про кількість промислових підприємств в повітах Станиславівського воєводства, 1923–1925», арк. 109–113.
10. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 85, од. зб. 1240 «Зведені таблиці про результати перепису населення та обліку худоби в місцевостях Галицького округу на 1781 рік, 1781–1782», арк. 13–15.

Клапчук Володимир Михайлович, кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та рекреації Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

78442, Івано-Франківська область, смт. Делятин, вул. Б.Хмельницького, 9, тел.дом.: 8(03475) 4-31-84; тел.моб.: 80509669229.